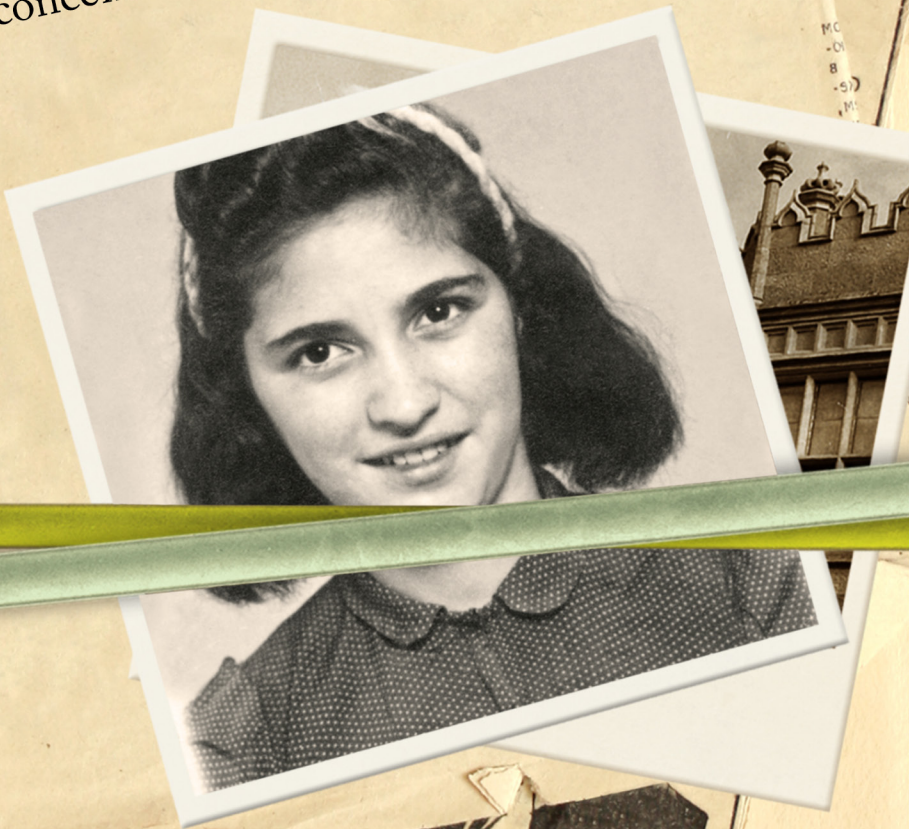

Hetty Verolme

De kleine moeder van Bergen-Belsen

Hoe een veertienjarig meisje het
concentratiekamp wist te overleven

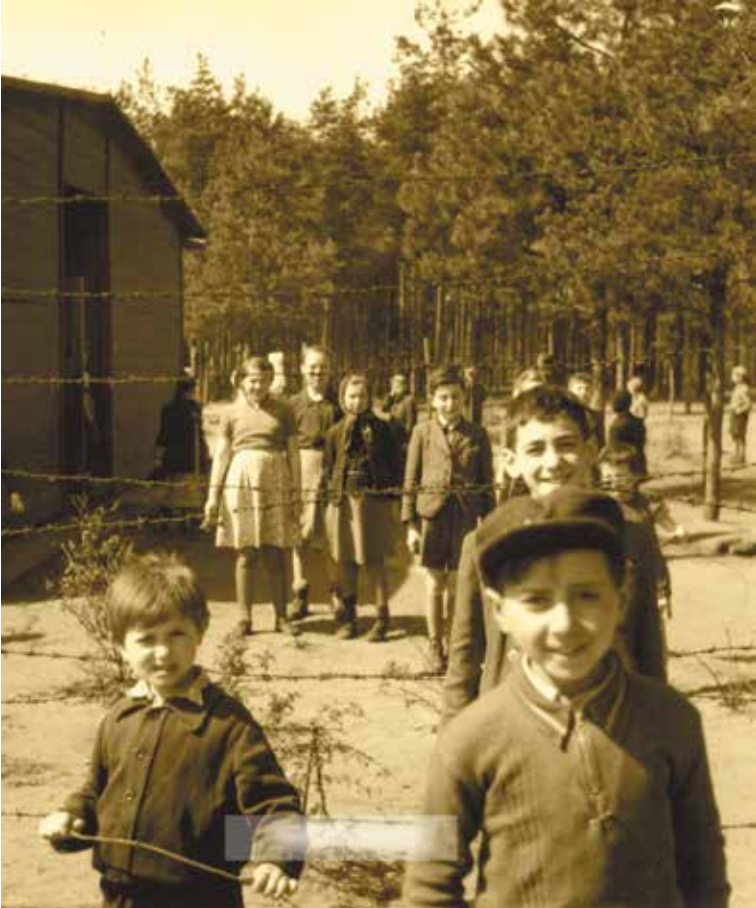

Een waargebeurd verhaal

Hetty E. Verolme
De kinderbarak van Bergen-Belsen

Ik draag dit boek op
aan mijn twee kleinkinderen
Jacleen Sarah Passman en Adam
Maurice Passman.
Met veel liefs van hun oma.

De kinderen van de kinderbarak. Deze foto is genomen door een van de bevrijders van het Britse leger. De drie kinderen in het midden waren pas gearriveerd uit Rusland.

Hetty E. Verolme
De kinderbarak van
Bergen-Belsen

Hetty Esther Verolme-Werkendam werd in 1930 in België geboren. In 1931 verhuisde het gezin Werkendam naar Amsterdam, vanwaar het in 1943 op transport werd gezet naar de concentratiekampen van de nazi's. Hetty overleefde de oorlog en werkte nadien enige tijd in de mode-industrie. In 1954 emigreerde zij naar Australië. Ze pakte daar allerlei baantjes aan, van serveerster tot busconductrice, van huis-aan-huisverkoopster tot makelaar in onroerend goed. Uiteindelijk vestigde zij zich succesvol als zelfstandig projectontwikkelaar, gespecialiseerd in winkelcentra.

In 1972 ontving Hetty Verolme een onderscheiding als succesvolste immigrant en in 1977 werd zij benoemd in de Australische Raad voor Etnische Zaken. Gedurende vele jaren was zij actief betrokken bij tal van maatschappelijke en charitatieve organisaties.

Oorspronkelijke titel *The Children's House of Belsen*
Oorspronkelijke uitgever Fremantle Arts Centre Press,
North Fremantle, Australia
Copyright © 2000 Hetty E. Verolme
Herziene Nederlandse editie
© 2014 Uitgeverij Omniboek, Utrecht
www.omniboek.nl
www.boekenwereld.com

Eerder verschenen onder de titel *De kinderbarak van Bergen-Belsen* bij
uitgeverij Kok, Kampen
Vertaling Roelof Posthuma
Omslagontwerp en ontwerp binnenwerk Studio Jan de Boer
ISBN 978 94 0190 323 3
ISBN e-book 9789401903240
NUR 402/689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of
openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any
means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise,
without the prior written permission of the publisher.

BIJLAGE

Vertaling van het BBC-interview dat Patrick Gordon-Walker Hetty Werkendam in het Duits afnam na de bevrijding, opgenomen in Bergen-Belsen op 18 april 1945.

Hoe heet je?

Hetty Werkendam.

En hoe oud ben je?

Vijftien jaar.

Hoelang heb je in dit kamp in Belsen gezeten?

Veertien maanden.

Waren je ouders erbij?

Ja.

Zijn ze nog bij je?

Nee.

Wat is er bijvoorbeeld met je moeder gebeurd?

Mijn moeder is van hier weggereden.

Weggereden of weggevoerd?

Weggevoerd.

Door de Duitsers?

Ja, de Duitsers haalden mijn moeder weg. Zij hebben haar weggereden.

En je vader?

Mijn vader is een dag voor mijn moeder weggevoerd.

Vertel mij eens, wat is het allerergste dat je in het kamp gezien hebt?

Die keer dat mijn vader twee sjaals om zijn nek droeg en toen kwamen de Duitsers en zij zeiden: 'Ha, ha! Sjaals om je nek, dat kunnen wij niet toestaan. Kom eens hier.' Toen pakten ze allebei een uiteinde van de

sjaals en ze tilden hem van de vloer om hem aan zijn eigen sjaals op te hangen.

OPGENOMEN OP 18 APRIL 1945

Vertel eens, wat is je naam?

Hetty Werkendam.

En hoe oud ben je?

Vijftien jaar.

Hoelang ben je in dit kamp?

Veertien maanden.

Zijn je ouders ook hier?

Ik was hier tien maanden met mijn ouders.

Wat voor werk moesten je ouders doen?

Mijn vader werkte in de schoenenfabriek, en mijn moeder in de schilkeuken.

En hoe laat moest je moeder opstaan?

Om drie uur 's nachts.

Waarom zo vroeg?

Zo vroeg omdat mijn vader tussen de middag... (corrigeert zichzelf) zodat mijn moeder haar eten tussen de middag aan mijn vader kon geven. Mijn vader had zo'n vreselijke honger dat mijn moeder vroeg opstond om in de keuken wat extra voedsel te bemachtigen. Daarom stond mijn moeder al om drie uur op en kwam ze pas om acht uur 's avonds terug, als het al donker was.

Kreeg je niet genoeg te eten?

Nee, we hadden vreselijke honger en we schraapten met vijftientig man de restjes uit de lege voedselketels.

Kun jij je namen van de nazi's of SS'ers in dit kamp herinneren?

Ja.

Wie bijvoorbeeld?

Herr Müller. Hij... (aarzelt).

En wat deed Herr Müller?

Hij heeft mensen geslagen en als hij in de barak kwam en mensen hadden een beetje soep voor de avond bewaard, dan gooide hij het door de barak. Hij pakte ook hun kleren en gooide die in hun gezicht.

En andere SS'ers?

Lubbe. Dat was degene die het appel afnam en die ons een keer negen uur in de sneeuw liet staan.

Hij liet jullie in de sneeuw staan?

Ja, en er waren kinderen bij vanaf drie jaar oud.

DANKWOORD

GRAAG WIL IK een aantal personen en instellingen mijn dank betuigen. Allereerst dank ik mijn inmiddels overleden advocaat en vriend James Macdonald † voor zijn aanmoediging om dit boek te schrijven; mijn vriendin Joan McCreed dank ik voor haar hulp en ondersteuning om het boek gepubliceerd te krijgen; mijn uitgever Ray Coffey ben ik dank verschuldigd voor zijn hulp en begeleiding.

Mijn oprechte dank gaat uit naar alle vrienden die me in de loop van de jaren hebben geholpen en gesteund wanneer de herinneringen aan het verleden me soms te veel werden. Veel waardering voor de BBC, die mij welwillend toestond het transcript van mijn interviews met Patrick Gordon-Walker uit april 1945 (zie bladzijden 302-304) te gebruiken.

Dank ook aan het Imperial British War Museum, afdeling Documentatie en Archieven, voor het gebruik van de foto's op de bladzijden [PAGINANUMMERS INVULLEN].

Hetty's schaduw valt over vijf kinderen uit haar straat terwijl zij hen in 1942 fotografeert. Al deze kinderen zijn naar Auschwitz gestuurd, waar zij in de gaskamer om het leven zijn gekomen. Van links naar rechts, achterste rij: Iesy Gerritse, Meijer Smeer; voorste rij Siena Soep, Nathan Smeer, Betty Smeer (tweelingzus van Meijer). Hetty was het nichtje van Meijer, Nathan en Betty. Zij zijn gestorven op 24 september 1943.

PROLOOG

SEPTEMBER 1965

Ik woon in Australië, een prachtig land met ruimte en zonneschijn, een land van gelijkheid, maar bovenal van vrijheid. Ik heb een comfortabel huis in een aardige buurt en ervaar alle leuke en minder leuke gebeurtenissen van het dagelijkse leven. Ik heb een prachtige dochter van dertien, die iedere morgen met de bus naar school gaat met alle andere kinderen, weer thuiskomt, haar huiswerk maakt, televisiekijkt en goed eet.

Vaak kijk ik naar mijn dochter terwijl zij op haar zorgeloze manier de personages uit televisieseries probeert te imiteren, en mijn gedachten gaan dan terug naar de tijd dat ik zo oud was als zij nu, toen 'vrijheid' een woord was dat je alleen in een woordenboek las.

Ik heb niet zo'n zorgeloze kindertijd gekend. Ik bracht tijdens de Tweede Wereldoorlog een aantal jaren van mijn jeugd door in het concentratiekamp Bergen-Belsen in Duitsland, nadat ik met mijn vader, moeder en twee broers daarheen gedeporteerd was door de Duitsers.

Als ik u alles zou moeten vertellen wat mijn familie heeft meegeemaakt, zou dit boek nooit afkomen. Daarom zal ik me beperken tot het ware verhaal van mijn ervaringen in de kinderbarak van Bergen-Belsen.

HOOFDSTUK 1

HET MOMENT WAAROP echt tot ons doordrong dat de Duitsers van plan waren de hele Joodse bevolking in Nederland uit te roeien, was toen er in mei 1941 een briefkaart kwam van mijn vaders lievelingsneef Simon. Die was weggevoerd tijdens een razzia op het Waterlooplein in februari van dat jaar, samen met vierhonderd andere mannen. Er deden geruchten de ronde over wat er met hen was gebeurd, maar niemand wist zeker waar de trucks met al die mannen naartoe waren gegaan.

Het poststempel ‘Mauthausen’ op de kaart die we in mei ontvingen beloofde weinig goeds, maar wat Simon schreef was op het eerste gezicht niet zorgwekkend:

*Lieve Maurice en familie,
Ik ben in Mauthausen en het werk is niet slecht.
Ik hoop dat alles goed is met jullie.
Doe s.v.p. de groeten aan Doozeman.
Is Spitty nog in leven?
Simon*

Mijn vader, die Simon heel goed kende, wist vrijwel zeker dat hij hem iets wilde vertellen, maar dat hij vanwege de strenge censuur niet alles zomaar op kon schrijven. Twee dagen lang liep mijn vader door het huis met de kaart in zijn hand om te proberen de code te kraken.

Aan het einde van de tweede dag kwam hij de keuken binnen en zei: ‘Ik weet wat Simon schreef om me te waarschuwen. “Doe de groeten een Doozeman” slaat op de bakker aan de overkant, en Spitty is de naam van onze hond. Wat hij ons echt wil vertellen is dat hij honger heeft en dat het een hondenleven is in Mauthausen.’

Ik kon zien dat mijn vader erg ondersteboven was toen hij zei: ‘Ik zal alles doen om te voorkomen dat we naar Duitsland gestuurd worden.’ Woordeloos knikte ik, maar op dat moment kon ik nog niet weten wat een onmogelijke opgave dat zou blijken.

Dat werd me in de zomer van 1942 al iets duidelijker. Er waren veel razzia’s in Amsterdam-Oost, de Joodse wijk, waar wij woonden. We zagen gezinnen uit hun huizen gesleept worden – van die mensen hebben

we sindsdien niets meer vernomen. Sommige mensen hielden toen ze weggevoerd werden, anderen leken opgelucht dat de spanning van het wachten voorbij was. We zagen tussen de gordijnen door hoe de Duitsers lange rijen mensen door de straten in de richting van het station loodsten, waar de treinen hen zouden wegvoeren van alles wat zij liefhadden en waarvoor zij leefden. Ons gezin was altijd diepbedroefd na zo'n razzia. Vrienden en familieleden verdwenen, en alleen God wist wat er met hen zou gebeuren.

Tot dat moment hadden wij enorm veel geluk gehad, en ons geluk was nog niet op. Mijn vader was een welgestelde textielhandelaar. Toen de razzia's begonnen, vertelde iemand hem dat we onze vrijheid konden kopen bij de Duitse SS-commandant Aus der Fünten. Vrijheid in de vorm van vrijstelling van deportatie naar Duitsland voor de Arbeitseinsatz. Daarna zouden we via Portugal geruild kunnen worden tegen krijgsgevangenen. Mijn vader aarzelde niet. Hij verkocht het merendeel van zijn waardevolste bezittingen en mijn moeders sieraden en wist ongeveer vijfhonderdduizend gulden bij elkaar te krijgen. Hij wist niet of het genoeg zou zijn, maar na overleg met mijn moeder besloot hij het erop te wagen. De vraag was echter wie Aus der Fünten moest benaderen. Degene die dat deed, zou naar het SS-hoofdkwartier moeten gaan. Een riskante onderneming. Veel mensen waren erheen gegaan en nooit meer teruggekeerd. Na een lange discussie wist mijn moeder mijn vader zover te krijgen dat hij haar liet gaan. Zij betoogde dat een vrouw wellicht meer kans had om tot Aus der Fünten toegelaten te worden dan een man.

Op de zonnige morgen van 22 september 1942 begon mijn moeder aan de voettocht van twaalf kilometer om haar gezin te redden. Het was Joden verboden gebruik te maken van trams en bussen. De hele dag leefden we als in een boze droom, terwijl we niet probeerden te denken aan wat er allemaal met moeder zou kunnen gebeuren. De dag sleepte zich voort, totdat om vijf uur 's middags de telefoon rinkelde. Na enige aarzeling nam mijn vader op, bang voor wat hij te horen zou kunnen krijgen. Maar zijn angstige gezicht vertoonde plotseling een brede glimlach. Alles was goed met moeder. Ze was onderweg naar huis. We waren dolgelukkig toen moeder een paar uur later weliswaar moe, maar veilig was teruggekeerd. Vader zei dat hij haar nooit meer zoiets zou laten doen, want hij was die dag duizend doden gestorven. Moeder glimlachte gelukkig. Zij had haar taak volbracht. Ze had met Aus der Fünt

gesproken, en hij had tegen haar gezegd dat zij de volgende week met het geld en onze paspoorten moest terugkomen. Hij had ook tegen haar gezegd dat ze koffers moest klaarzetten met kleding voor ons allemaal, zodat we op afroep beschikbaar zouden zijn voor onze reis naar de vrijheid. Geweldig! Onze geestdrift kende geen grenzen. Binnenkort leefden we misschien weer in vrijheid, als gewone mensen, zonder vernerderd of opgejaagd te worden.

De volgende dag werden er foto's gemaakt van ons allemaal, en werden onze vingerafdrukken in de paspoorten gezet. De week ging voorbij, en weer ging moeder op weg naar het SS-hoofdkwartier. Er stond ons weer een ondraaglijke dag te wachten, maar deze keer kwam moeder eerder thuis, met kopieën van onze uiterst waardevolle paspoorten, afgestempeld in opdracht van Aus der Fünten: 'Houder van dit paspoort is vrijgesteld van deportatie.' Deze vrijstelling beschermde ons tegen wegvoering tijdens de razzia's die avond aan avond gehouden werden. Wanhopig klampten we ons vast aan de mondelinge toezeggingen van Aus der Fünten dat we uitgewisseld zouden worden tegen krijgsgevangenen.

Mijn grootvader verbleef al in een kamp in Groningen, tewerkgesteld door de Duitsers. Ik had met eigen ogen gezien hoe hij was gepakt. Hij was groothandelaar in vlees toen de Duitsers vroeg in het jaar 1941 Joden verboden abattoirs te bezoeken. Mijn grootvader moest op een of andere manier in zijn levensonderhoud voorzien, en met hulp van niet-Joodse collega's kon hij nog wat koeien en schapen slachten op een boerderij onder de rook van Amsterdam. Ik woonde in die tijd bij mijn grootouders en moest mijn kamer uit om plaats te maken voor het werk. 's Nachts veranderde mijn slaapkamer in een worstfabriek, maar overdag was daar niets van te merken. Het bleef gewoon mijn slaapkamer. De eettafel werd soms gebruikt om vlees uit te benen. Mocht er een razzia komen, dan was een gat in het hek de ontsnappingsroute voor de mannen die grootvader hielpen.

Wakker geworden van het nachtelijke werk bood ik aan mijn grootvader te helpen. Hij liet mij zien hoe je de laatste vleesrestjes met een vlijmscherp mes van het bot sneed en hij was trots toen hij merkte dat ik een goede leerling was. Maar op een nacht kondigde de luid rinkelende deurbel de ramspoed aan. Ik hoorde hoe mijn grootvader zijn twee vrienden door het gat in het hek hielp ontsnappen voordat mijn groot-

moeder opendeed. Twee Nederlandse rechercheurs stapten zonder toestemming naar binnen. Er was geen tijd geweest om het gereedschap en het worstvlees te verbergen, en mijn grootvader werd dus op heterdaad betrapt. Terwijl de ene rechercheur mijn grootvader ondervroeg, leunde de ander tegen het deurkozijn. Hij liet zijn ogen door de kamer dwalen totdat hij een hoeveelheid eersteklas vet ontdekte dat grootvader te drogen had gelegd op mijn kledingkast. Het was hygiënisch verpakt in wit, vetvrij papier. Toen de man zijn collega op zijn vondst attendeerde, was mijn grootvader diep teleurgesteld. De rechercheurs schreven een rapport en confisqueerden al het vlees, de worsten, de salami's, het vet en het gereedschap. Ongeveer een uur later kwam er een vrachtwagen om alles weg te halen. Wel lieten de twee Nederlanders zes salami's en een groot stuk vet achter voor eigen consumptie voor mijn grootouders.

In mei 1942 kreeg mijn grootvader een dagvaarding voor de rechtbank in Amsterdam. Hij kreeg de keus: een celstraf van vier maanden of plaatsing in een werkkamp. Op een zaterdagmorgen vertelde hij mij dat hij vier maanden op vakantie ging. Het verdriet van mijn grootmoeder verried echter wat er werkelijk aan de hand was, en ik vertelde mijn grootvader dat ik wist dat hij naar de gevangenis moest. Ik zal nooit die blik vol schaamte op zijn gezicht vergeten. De gedachte dat hij, als godvrezende man die nooit iets misdaan had, naar de gevangenis moest, was bijna meer dan hij verdragen kon. Daarna vertelde hij ons dat hij besloten had naar het werkkamp te gaan. Nu, na al die jaren, weet ik dat hij de oorlog waarschijnlijk overleefd zou hebben als hij naar de gevangenis was gegaan.

Nadat mijn grootvader vertrokken was, kwam mijn grootmoeder dagelijks naar ons huis, waar zij maar een straat vandaan woonde. Zij was de moeder van mijn moeder, en een fantastische vrouw. Ze zou nooit een vlieg kwaad doen en was in de hele buurt geliefd. Iedereen noemde haar oma Judy. Ze was geweldig en zorgde voor ons als geen ander. Iedere avond nadat we onze heerlijke maaltijd ophadden, vroeg zij: 'En wat willen jullie morgen eten?' Met onze buikjes rond hadden we echter niet veel puf om na te denken over de maaltijd van de volgende dag.

Op vrijdag 2 oktober bakte oma een zoete perenkoek voor ons, een gerecht dat uren van geduldige voorbereiding vroeg. Toen zij de koek opdiende, vertelden we haar hoe heerlijk hij was. 'Eet er goed van, kinderen, en moge God jullie zegenen. Ik weet zeker dat dit de laatste keer is dat oma er een voor jullie kan bakken,' antwoordde zij.

‘Maar oma,’ zei ik, ‘dat is toch onzin. Waar hebt u het over? U blijft nog heel lang bij ons.’

‘Nee, leveling,’ ging oma verder, ‘ik weet het. Ik voel het. Vannacht komen ze me halen.’

‘Alstublieft, oma, praat niet zo.’ Ik begon te huilen. ‘Als u dat voelt, blijf dan vannacht bij ons. Ga niet naar huis. En als u toch gaat, dan ga ik met u mee.’

‘Nee,’ zei ze streng, ‘vannacht blijf jij in het huis van je ouders slapen.’

Ik sliep soms bij oma thuis, zodat zij zich ’s nachts niet zo eenzaam zou voelen, hoewel de Duitsers verboden hadden dat je de nacht in een ander huis doorbracht. (Voor de hele bevolking gold een Sperre (uitgaansverbod) van acht uur ’s avonds tot zes uur ’s morgens.)

Tegen acht uur bereidde oma zich voor om naar huis te gaan. Ze kuste ons allemaal met tranen in haar ogen. ‘Alle goeds, kinderen. Ik houd heel veel van jullie allemaal.’ Met die woorden vertrok ze.

Vanaf dat moment zat mijn moeder voor het slaapkamerraam, met uitzicht op de straat van oma. De Duitsers kwamen om ongeveer kwart over acht. De razzia was begonnen. Tussen de gordijnen door zagen we hen van deur naar deur gaan om mensen uit hun huizen te halen. Deze keer werden de bewoners met vrachtwagens naar het station gebracht, omdat dat sneller ging. Mijn broers en ik waren in de woonkamer toen mijn vader ons riep. ‘Snel, snel, ga naar de slaapkamer. Ze hebben oma. Vlug, dan kun je haar nog gedag zeggen.’

Door het slaapkamerraam zagen we oma, die met haar tassen naar ons zwaaide en naar ons riep. Moeder deed een raam open, hoewel de Duitsers dat strikt verboden hadden. ‘Moeder, moeder,’ schreeuwde ze. ‘O God, laat hen mijn moeder niet meenemen!’

Ze zwaaide wild met haar armen, en het volgende moment hing ze half uit het raam op de eerste verdieping. Mijn vader greep haar vast en trok haar naar binnen. Ondertussen gebaarden de Duitsers tegen oma dat zij moest doorlopen.

‘Vaarwel, kinderen,’ riep zij onder het lopen. ‘Vaarwel, vaarwel.’

Het waren de laatste woorden die we ooit van haar hoorden. Mijn lieve, lieve grootmoeder! Talloze keren hadden we al mensen vaarwel horen roepen, maar deze keer brachten de Duitsers ons huis en onze familie een zware klap toe. Die vreselijke vrijdagavond zal ik nooit vergeten, zo lang als ik leef.

Maanden gingen voorbij en de Duitsers bleven doorgaan met hun

razzia's. Onze buurt werd heel stil. De huizen raakten leeg doordat de Duitsers de bewoners wegvoerden. Een paar dagen later verscheen Puls, een transporteur die een contract had om alle meubilair en bezittingen uit de huizen te halen. Alle goederen uit Joodse huizen werden naar Duitsland gestuurd. In die dagen ontstond de uitdrukking 'pulsen' voor weghalen.

Onze school aan de President Brandstraat werd ook steeds leger. De meeste leerlingen waren gedeporteerd, en alle niet-Joodse leerkrachten werden door Joodse vervangen. Het was een treurige dag toen het hoofd van de school, meneer Douwes, en onze favoriete leraar, meneer Tettelaar, vervangen werden. Beiden waren geliefd bij de leerlingen, die veel respect voor hen hadden. Toen meneer Tettelaar weg moest, lieten zo'n twintig van ons, onder wie ook mijn vriendinnen Sonja en Blondje, een foto maken bij de fotograaf op het President Steynplantsoen. Toen de foto klaar was, brachten we hem naar meneer Tettelaars huis. Hoewel het verboden was Joden te ontvangen, nodigde meneer Tettelaar ons allemaal binnen. We hadden een heerlijke middag samen met hem en zijn vrouw. Onze foto kreeg een ereplaats aan de muur van de woonkamer.

23 FEBRUARI 1943

Veel oudere Joodse mensen hadden zich in ziekenhuizen schuilgehouden en wendden ziekten voor om deportatie naar een kamp in Polen of Duitsland te voorkomen. We hadden inmiddels wel door dat de Duitsers niet veel goeds voor ons in petto hadden, omdat we nooit meer iets hoorden van degenen die waren weggevoerd nadat zij het bevel gekregen hadden in Duitsland te gaan werken. Ook de familieleden en dierbaren van degenen die tijdens de afschuwelijke razzia's van de laatste maand uit hun huizen waren gehaald, hadden niets meer vernomen.

De vader van mijn vader lag in het ziekenhuis omdat hij al enkele weken ernstig ziek was door een levensbedreigende infectie. Hij was nu aan de beterende hand, maar er was dagelijks een grote hoeveelheid verband nodig om de pijnlijke wond aan zijn achterwerk te reinigen. Mijn grootmoeder van vaderskant (oma Hetty) verbleef eveneens in het ziekenhuis, niet omdat zij ziek was, maar omdat het te gevaarlijk voor haar was in haar mooie huis te blijven.

Er deden al dagen geruchten de ronde dat de Duitsers de ziekenhuizen zouden ontruimen. Mijn ouders maakten zich zo veel zorgen dat zij

besloten mijn grootouders naar huis te halen. Ze wisten een duwkar te huren van een paar Amsterdamse marktkraamverhuurders, die zelfs aanboden mijn grootouders veilig naar huis te brengen. Vader en moeder gingen met hen mee naar het Joodse hospitaal en wisten mijn nog steeds ernstig zieke grootvader op zijn matras op de kar te krijgen. Oma Hetty ging naast hem zitten. Na een voettocht van ongeveer twee uur kon mijn grootvader bij ons in huis in bed worden gelegd om uit te rusten. Het ziekenhuis had mijn moeder een grote hoeveelheid verband en medicijnen gegeven en uitgelegd hoe de wond verzorgd moest worden.

Nadat mijn moeder haar aanvankelijke schroom had overwonnen, ontpopte zij zich tot zo'n goede verpleegster dat mijn grootvader binnen twee weken volledig herstelde. Mijn grootmoeder wist niet hoe ze mijn moeder moest bedanken, omdat zij zelf niet in staat was geweest deze onplezierige taak op zich te nemen.

Op 1 maart 1943 werden alle Joodse hospitalen ontruimd. De Duitsers waren meedogenloos en laadden de vrachtwagens vol met ernstig zieke mensen.

Onze gymnastiekvereniging, Bato, organiseerde een turnwedstrijd met de andere clubs die nog actief waren. Het evenement zou op zondag 20 juni 1943 plaatshebben. Op de speelplaatsen dicht bij onze school had ik wekenlang aan de ringen en de brug getraind, vastbesloten een goede prestatie te leveren. De avond voor de wedstrijd legde ik mijn turnpakje en alle andere benodigdheden gereed.

Op de stralende, zomerse zondagmorgen was ik al vroeg wakker. Plotseling hoorde ik harde stemmen uit de luidsprekers op auto's die door de straten reden. Joden werden opgeroepen zich gereed te houden voor onmiddellijk vertrek. Ik rende naar het raam en zag talrijke Duitse politieagenten, geassisteerd door – naar we later ontdekten – de geheime politie van het doorgangskamp Westerbork, en veel Nederlandse nazi's, die vijf gulden per hoofd betaald kregen. De hele buurt was omringeld en afgezet door de SS, zodat niemand zou kunnen ontsnappen. De rest van de bewoners kreeg bevel binnen te blijven. Zwaarbewapende politieagenten gingen van deur tot deur om paspoorten en andere documenten te controleren. Ze dreven de mensen uit hun huizen naar een plaats recht tegenover ons huis. De ongelukkigen werden gedwongen een lange rij te vormen op de hoek van de Hofmeijerstraat en de President Steynstraat. Ze werden bewaakt door Duitse soldaten met op-

gestoken bajonetten. Tussen de gordijnen door zagen we hoe de mensen diep ontzet en getraumatiseerd probeerden hun waardigheid te behouden. Een man benaderde een Duitse soldaat. Hij hield een document in zijn hand, ik vermoed een vrijstelling van deportatie. Gebarend met zijn armen probeerde hij de soldaat ertoe te bewegen hem en zijn gezin te laten gaan. De soldaat wierp slechts een blik op het document en scheurde het in kleine snippers. Verslagen keerde de man terug naar zijn gezin in de rij, beseffend dat niemand hem zou kunnen helpen. Vijf uur lang stonden de mensen zonder eten of drinken dicht op elkaar gepakt in de rij te wachten, totdat zij het bevel kregen in de richting van het Amstelstation te lopen, waar zij op een trein naar Westerbork zouden worden gezet. Die dag waren er in heel Amsterdam razzia's, en slechts een paar families kregen toestemming om te blijven. Onze familie was er daar één van.

In 1943 zijn mijn grootouders van vaderskant ondergedoken, en soms verscheen er bij ons iemand van het verzet om ons te vertellen hoe het met hen ging. Hij bracht brieven mee en vertelde nieuws over de oorlog, over de bewegingen van de geallieerden, over de nederlaag van generaal Rommel in Afrika. Het beurde ons op en gaf ons de hoop dat het einde van de oorlog spoedig zou komen.

Door een merkwaardige speling van het lot had mijn vader te midden van al deze gebeurtenissen nog steeds toestemming om handel te drijven. Kort na het begin van de Duitse bezetting kregen alle Joodse zakenlieden het bevel hun bedrijf te laten registreren en een vergunning aan te vragen om te mogen werken. Mijn vader was in die tijd een gevestigde groothandelaar in textiel, en zijn grote kramen met de prachtigste stoffen waren bekend op alle markten van Amsterdam. Hij had twee verschillende vergunningen aangevraagd, één voor de markten en één voor de groothandelsactiviteiten. Beide vergunningen werden verleend nadat een accountant en de Duitsers dagenlang alle boeken hadden gecontroleerd. De Duitsers waren zeer nauwgezet in deze kwesties, en alle details werden vastgelegd. Enige tijd leek alles in orde. De zaken draaiden gewoon door. Maar toen kwam het bevel dat iedereen met twee vergunningen er één moest inleveren. Vader en moeder discussieerden eindeloos over de vraag welke van de twee vergunningen zij zouden inleveren. Vader wilde de groothandel behouden, moeder de markten. Uiteindelijk won moeder: vader leverde de groothandelsvergunning in

en vroeg verlenging aan voor de marktvergunning. Ongeveer een maand later werd de verlenging verleend, en mijn vader zette zijn handel voort.

Degenen die hun groothandelsvergunning wilden behouden, waren niet zo gelukkig. Hun bedrijven werden door de Duitsers geconfisqueerd. De bezittingen en het kapitaal werden overgedragen aan Lippmann en Rosenthal, de bank die voor de Duitsers werkte. De ongelukkige voormalige bezitters kregen dertig minuten de tijd om de bedrijfspanden te verlaten. Zij waren volledig berooid en hadden bij gebrek aan inkomen geen geld meer om voedsel voor hun kinderen te kopen. Veel van die eens zo welvarende mensen hadden plotseling alle tijd van de wereld. Ze kwamen ons 's middags thuis opzoeken en beraamden al snel een plan: mijn vader zou meer goederen kopen dan hij voor zijn eigen zaak nodig had en goedvinden dat de ongelukkigen de overschotten aan hun eigen contacten doorverkochten, zodat zij wat geld konden verdienen om van te eten. Natuurlijk moest dit alles zeer voorzichtig in z'n werk gaan, want overal konden verraders loeren die de zaak aan de SS konden melden. Het andere probleem was dat er textielbonnen nodig waren waarmee mijn vader de extra stof van de distributeurs kon kopen. Dat was het punt waarop de verzetsman in beeld kwam. In de voorafgaande maanden hadden leden van het verzet het bureau van de Burgerlijke Stand in Amsterdam overvallen en veel textielbonnen buitgemaakt. Mijn vader kocht de bonnen van het verzet, dat het geld hard nodig had.

Maandenlang kocht mijn vader extra goederen met zijn eigen geld. Onze zolder veranderde al snel in een opslagplaats, waar vele rollen stof keurig op planken opgestapeld lagen. Het was mijn schuilplaats om mijn huiswerk te maken, 's morgens heel vroeg. Ik zat toen net voor mijn toelatingsexamen voor het lyceum.

Op een van die morgens, rond de klok van vijf, klom ik de trap naar de zolder op en kwam ik een man tegen die rollen materiaal naar beneden droeg. Ik vroeg hem wat hij aan het doen was, en hij antwoordde dat hij een vroege levering had. Iets in zijn manier van doen stond mij niet aan en ik vroeg hem hoe hij heette. 'Jan,' zei hij, terwijl hij de trappen af rende. Wantrouwig rende ik de trap naar de zolder op. De sloten op de deuren waren geforceerd, en er lagen nog maar een paar rollen op de vloer. De rest van de ruimte, die afgeladen vol was geweest, was nu volkomen leeg. Ik rende weer naar beneden en naar de slaapkamer van

mijn ouders om mijn vader te wekken. Toen ik uitschreeuwde dat we beroofd waren, rende mijn vader in zijn pyjama de straat op om de dief misschien nog te pakken. Tevergeefs. Samen met vader ging ik terug naar de zolder om de beschadigde sloten en de nu lege kamer te bekijken. Hij was woedend, omdat de meeste goederen nog maar twee dagen daarvoor waren aangekomen. Na een poosje kalmeerde hij een beetje. We gingen naar mijn moeder, die in spanning afwachtte om te horen wat er gebeurd was. Zonder een woord te zeggen liep mijn vader naar de telefoon, en hij belde de politie.

Mijn moeder werd er enorm nerveus van en zei: 'Niet doen, Maurice. Het kan heel gevaarlijk zijn de aandacht op ons als Joden te vestigen. Vergeet het liever maar.'

Maar mijn vader was zo ziedend dat hij weigerde na te denken over de gevolgen. Hij zei tegen mijn moeder dat ze stil moest zijn, terwijl hij de diefstal doorgaf aan de politie.

Ongeveer een halfuur later arriveerden er twee Nederlandse politiemannen bij ons huis. De een was wat ouder en de ander was een grote, blonde jongeman met schitterende blauwe ogen. Hij heette Henny. Henny vroeg mij hoe de man eruitzag, wat hij tegen mij gezegd had, hoe groot ik dacht dat hij was en andere details over wat er gebeurd was. Hij was zo'n aardige politieman dat ik hem tegen de tijd dat de ondervraging afgelopen was, adoreerde zoals alleen een jong meisje dat kan. Moeder herinnerde mij eraan dat het tijd was om naar school te gaan. Na een snel ontbijt in de keuken zei ik gedag tegen Henny en de andere politieman en ging ik op weg. Toen ik rond halfvijf die middag weer thuiskwam, vertelde mijn vader dat ze de dief die morgen in de kraag hadden gevat, mede dankzij mijn beschrijving en mijn vaders kennis van de helpers op de markt. De meeste rollen waren teruggevonden en al weer geretourneerd. Nu kon mijn vader de arme Joodse mensen zonder inkomen blijven helpen.

Henny werd een goede vriend van de familie en kwam vaak even langs tijdens zijn middagdienst. Als ik toevallig thuis was, schonk hij mij altijd een van zijn mooie glimlachjes en vroeg hij, neerkijkend vanaf zijn hoogte van één meter negentig: 'Hoe gaat het met de kleine Hetty vandaag? Heb je je best gedaan op school?'

Het was een geweldige man. Zijn glimlach, de open blik in zijn ogen. Iedereen was dol op hem. Op een dag kwam ik thuis en hoorde ik dat

mijn vader en Henny in een serieus gesprek verwickeld waren. Ik hoorde hem zeggen: ‘Nee, Maurice, deze keer niet. Eerst moeten we afwachten of ze veilig aankomen. Ik zal je zeggen wat we doen. Scheur een briefje van honderd in tweeën. Ik geef de ene helft aan de dokter, die met zijn familie op weg gaat, en ik vraag hem zijn helft per post terug te sturen naar Amsterdam wanneer zij in Zwitserland aankomen. Als die helft aankomt, leggen we die naast die van jou. Passen ze, dan weten we dat ze veilig over zijn, en kan jouw gezin met de volgende trip mee.’

Mijn vader stemde er met tegenzin in toe. Hij pakte zijn portemonnee, haalde er een briefje van honderd uit en scheurde het met een zigzagpatroon doormidden. Hij gaf de ene helft aan Henny en stopte de andere zorgvuldig terug in zijn portemonnee. Henny stond op om te vertrekken toen hij mij voor het eerst gewaarwerd. Hij glimlachte deze keer niet, maar zag er gespannen en vermoeid uit. Ik zweeg.

‘Veel geluk, Henny. Wees voorzichtig,’ zei mijn vader, en hij stak zijn hand uit.

Toen Henny vertrokken was, vertelde mijn vader waarover zij gesproken hadden. De ondergrondse, waar Henny voor werkte, geloofde dat zij een ontsnappingsroute had gevonden. Een rijnaak zou dertig mensen over de Rijn naar Zwitserland brengen. De vluchtelingen zouden onder het dek verstopt zitten.

De aak zou vanaf het IJsselmeer vertrekken en door Duitsland naar Zwitserland varen.

‘Ik wilde dat wij mee zouden gaan op die boot, maar Henny vond dat we op de volgende trip moesten wachten.’

Ik was blij dat Henny dat gezegd had, zei ik tegen mijn vader. ‘Het is veel te gevaarlijk. De gedachte door Duitsland te moeten gaan maakt me bang. De andere kant op, naar Engeland, lijkt mij een veel beter idee.’

‘Ja,’ antwoordde vader, ‘dat begrijp ik, maar een rijnaak is er niet op gebouwd de zee over te steken.’ Hij zuchtte diep. ‘We moeten afwachten of die dokter het halve bankbiljet uit Zwitserland opstuurt. Ik hoop het van harte, vooral voor de man zelf.’

‘Wanneer vertrekt die boot?’ vroeg ik.

‘Over twee dagen,’ zei vader.

We zwegen beiden, ieder verzonken in eigen gedachten.

Er gingen vier dagen voorbij. We hadden verwacht dat Henny langs zou komen, maar dat deed hij niet. Vader was zenuwachtig, en wij wa-

ren zelf ook erg bezorgd. Op de vijfde dag kwam Dirk langs, de oudere politieman die bij Henny was geweest op de dag dat we beroofd werden. Hij vertelde dat hij op het politiebureau gehoord had dat Henny twee dagen eerder door de SS gearresteerd was en naar het hoofdkwartier in de Euterpestraat was gebracht. We waren verbijsterd. We wisten welke wreedheden de SS daar beging. Dirk vertelde ons dat er, voor zover hij had kunnen nagaan, dertig mensen op de rijnaak zaten, zo'n vijf gezinnen. Ze hadden de bemanning grote sommen geld betaald, en de rijnaak was aan het begin van de nacht veilig uitgevaren. Toen ze echter rond middernacht midden op het IJsselmeer waren, begon de bemanning de gezinnen overboord te gooien. Hun angstgeschreeuw was zo luid dat het de aandacht trok van een Duitse patrouilleboot, die poolshoogte kwam nemen. Iedereen werd uiteraard opgepakt, met rampzalige gevolgen voor Henny. Dirk vertelde verder nog dat Henny er nu zeer slecht aan toe was en dat hij onder SS-bewaking in het Wilhelmina Gasthuis lag.

'O God,' jammerde moeder, 'wat zullen ze hem gemarteld hebben.'

Ik zat nog als vastgenageld in mijn stoel en wilde de waarheid niet aannemen. Onze goede, geweldige vriend. Eenentwintig was hij, en hij had zijn leven gewaagd om wanhopige mensen te helpen.

'Mijn gezin dankt het leven aan Henny. Hij raadde mij aan niet met deze tocht mee te gaan, maar op de volgende te wachten,' zei mijn vader met een asgrauw gezicht. 'Hoe kan ik hem ooit genoeg bedanken dat hij mij voor een dwaasheid behoed heeft? O God! Laat hem herstellen!' Hij sloeg met zijn vuist op tafel. 'Ja, alstublieft,' herhaalde hij, 'laat hem beter worden.'

Op dat moment kwam mijn vaders nicht Sonja binnen met haar vriend Johnny. We waren een beetje bang voor Johnny omdat we niet wisten of hij 'goed' was. Hij zei dat hij rechercheur was bij de Nederlandse politie, maar Dirk had het nagetrokken en had zijn naam nergens kunnen vinden. Johnny was tot over zijn oren verliefd op Sonja, en wanneer hij erbij was, pasten we heel goed op wat we zeiden. Daarom vertelden we Sonja en Johnny niet meer dan dat Henny in het Wilhelmina Gasthuis lag na een ernstig ongeval en dat er een politiebewaker voor zijn deur zat.

'Ik ga morgen wel even bij hem kijken,' zei Johnny.

Dirk stond op en nam afscheid. 'Laat het me weten als jullie morgen nog nieuws van Johnny horen,' zei hij tegen moeder, die met hem mee liep naar de voordeur.

Later vertelde moeder in de keuken het vreselijke verhaal aan Sonja, die de situatie begreep en kort daarna met Johnny vertrok. We waren blij toen ze weg waren. In onze gedeprimeerde staat stond ons hoofd er niet naar gasten te ontvangen.

De avond daarop vertelde vader mij dat Johnny inderdaad naar het ziekenhuis was gegaan om Henny op te zoeken. Hij verkeerde in een heel slechte conditie. De SS had zijn hoofd tot een bloederige massa geslagen en hem met een zweep bewerkt totdat zijn nieren gescheurd waren. Het was een genadige verlossing toen onze goede, moedige Henny de volgende dag stierf.

De Duitsers hadden onze paspoorten een paar keer bekeken, maar waren vertrokken nadat zij de vrijstellingsstempels hadden gezien. Tot dan toe hadden we nog niets gehoord over onze reis naar Portugal, maar de koffers bleven gepakt en wel onder de bedden staan, voor het geval dat de oproep zou komen. Op 29 september 1943 om vier uur 's morgens begon de deurbel indringend te rinkelen, begeleid door hard gebons op de deur. Het gebonk maakte iedereen in huis wakker. Ik hoorde mijn ouders in hun slaapkamer op en neer lopen. Mijn moeder zei: 'Ze zijn er. We moeten de deur opendoen.' Vanuit mijn slaapkamer kon ik in de hal kijken, en ik zag hoe mijn moeder de deur opendeed. Daar stonden een SS-officier en een Duitse soldaat met opgestoken bajonet.

'Joden?' vroeg de officier.

Mijn moeder knikte.

'Paspoort,' snauwde hij. 'Snel!'

Tegen die tijd kwam mijn vader er al aan met de paspoorten, ervan overtuigd dat de stempels hun magische werk weer zouden verrichten. Zelfverzekerd overhandigde hij de documenten aan de officier, die ze nauwkeurig bekeek en ons alle vijf bevel gaf in de hal te gaan staan. Daar stonden we, in onze pyjama's. Mijn moeder trok haar roze ochtendjas strak om zich heen om het trillen tegen te gaan. De SS-officier gaf de soldaat opdracht ons te bewaken terwijl hij ging rondkijken of er nog meer mensen in huis waren. 'O God, o God,' baden wij in stilte. In de verwarring waren we vergeten dat de neef van mijn moeder, Moos, en de nicht van mijn vader, Sonja, ook in huis waren. En om het nog erger te maken, Moos was al een jaar ondergedoken en was de vorige dag alleen voor een kort bezoek langsgesproken. Hij had geen paspoort of papieren. Sonja was de dochter van een Joodse moeder en een niet-Joodse

vader en had papieren om dat te bewijzen. We hielden onze adem in terwijl de SS'er door het huis liep. We hoorden hem deuren opendoen en weer dichtgooien. Al die tijd stond de soldaat met zijn bajonet in de aanslag voor ons. De officier kwam terug met Sonja, die hij in de woonkamer gevonden had. We vroegen ons allemaal af wat er met Moos gebeurd was. Waar was hij? Waarom had de SS'er hem niet gevonden? We probeerden onderling met onze ogen te praten, gretig op zoek naar een verklaring voor dit ongelooflijke feit, maar we kregen niet veel kans om erover na te denken.

'Papieren?' vroeg de SS-officier aan Sonja.

Ze gaf ze hem.

'Jij bent dus een halfjood. Mag ik vragen wat je in dit huis doet? Ik neem aan dat je weet dat het verboden is de nacht in een ander huis door te brengen?' Ondertussen had hij zich behoorlijk opgewonden.

'Geef antwoord!' brulde hij.

We verstijfden allemaal terwijl we naar Sonja en de officier keken. Sonja was heel bleek, maar hield haar hoofd trots overeind en keek de man recht in de ogen. Zacht zei ze dat ze ons overdag bezocht had, maar tegen spertijd een migraineaanval had gekregen, waardoor ze niet meer veilig naar huis kon.

'Je liegt!' schreeuwde de SS'er. 'Ik houd je paspoort, en jij komt met de rest van hen naar het station. Daar zal iemand die hoger in rang is, verder beslissen wat er met je gebeurt.'

De officier draaide zich naar ons om. 'Joden, ik geef jullie één uur om je gereed te maken.' Hij gaf de Duitse soldaat opdracht ons goed te bewaken totdat hij zou terugkomen om ons naar het station te brengen.

Mijn moeder zei dat we ons moesten aankleden. 'We weten niet waar we naartoe gaan. Dus het is beter maar warm te blijven. Kom, jongens, ik help jullie met aankleden.' Ze duwde Max en Jacky voor zich uit naar hun kamer.

Natuurlijk, dacht ik. Ze gaat uitzoeken wat er met Moos gebeurd is. Ik gaf Sonja en mijn vader een teken hen niet te volgen. Mijn vader keek zeer bezorgd. 'Papa, u kunt u beter aankleden. Anders vat u nog kou. En we moeten al snel vertrekken,' zei ik.

'Ja,' antwoordde hij, 'ik kan me maar beter gaan aankleden. Ik hoop dat ze zich vergist hebben. Misschien zijn we morgenochtend weer thuis. Ik begrijp het niet. Ze hebben me beloofd dat we naar Portugal zouden gaan.'

Sonja en ik zeiden niets. Moeder kwam de hal weer in, en aan haar ogen konden we zien dat met Moos alles in orde was. Ze dirigeerde ons allemaal naar de grote slaapkamer. Fluisterend vertelde ze dat Moos zich na het gebons op de deur tussen de koffers onder het bed had verstopt. Het was even heel spannend geweest toen de officier de kamer doorzocht, maar gelukkig had hij niet onder het bed gekeken.

‘Goed,’ zei vader, ‘ik dacht even dat hij weer uit het raam was gesprongen, zoals de laatste keer toen ze hem wilden oppakken.’

‘Wat gaat hij nu doen?’ vroeg Max aan moeder.

‘Ik heb tegen hem gezegd dat hij moet blijven waar hij zit totdat wij weg zijn, en dan de waardevolle dingen die we nog hebben, aan de buuren moet geven. Het is beter dat zij ze krijgen dan Puls,’ antwoordde ze.

‘We kunnen ons maar beter gereed maken. Hetty, wanneer jij je aangekleed hebt, wil ik jou en de jongens nog spreken voordat we weggaan,’ zei vader.

Nadat ik me had aangekleed, zocht ik Max en Jacky op, en met z'n drieën gingen we naar de kamer van mijn ouders. In de hal moesten we langs de Duitse soldaat, die zijn geweer met bajonet inmiddels tegen de muur had gezet en ernaast bleef staan. Vader zat op de zijkant van het bed. Hij was erg overstuur.

‘Kinderen, het spijt me vreselijk dat dit gebeurd is,’ zei hij. ‘Ik heb er alles aan gedaan om te voorkomen dat we naar Duitsland zouden moeten. Ik heb heel hard voor jullie allemaal gewerkt om jullie dingen te kunnen geven die ik als kind niet had. Ik heb bijna al mijn geld aan de SS gegeven om jullie te redden. Het spijt me heel, heel erg.’

Vader hilde inmiddels, en wij deden ons best om hem te troosten omdat het zijn schuld niet was.

Hij kalmeerde weer en zei: ‘We weten niet wat er gaat gebeuren, maar jullie moeten me oprecht beloven dat je, als je deze vreselijke oorlog overleeft, je uiterste best zult doen om naar Amsterdam terug te komen, ongeacht waar je bent. Ga dan naar de familie Pomstra, die hier om de hoek woont. Zij hebben wat geld, aandelen en sieraden die ik hun ter bewaring heb gegeven tot na de oorlog. Ze hebben beloofd voor jullie te zorgen, zelfs als jullie moeder of ik niet terugkeren. Het geld, de aandelen en de sieraden zijn genoeg om jullie opvoeding en opleiding te betalen. Hebben jullie dat goed begrepen, kinderen?’

We knikten alle drie.

‘Kom hier,’ zei vader. Hij hield ons dicht tegen zich aan alsof hij ons

wilde beschermen tegen wat komen ging. ‘Het spijt me, het spijt me,’ bleef hij maar zeggen.

Moeder liep de kamer binnen met Sonja. Ze hadden de bagage geregeld. Moeder legde haar hand op vaders schouder en probeerde hem moed te geven. ‘Kom,’ zei ze, ‘die SS’er kan ieder moment terugkomen. Kom!’ Sonja had koffiegezet. Met tegenzin liet vader ons los, en we liepen allemaal achter moeder aan naar de keuken.

Het was halfzeven toen de SS’er terugkwam. Het uur was uitgelopen tot tweeënhalf uur.

‘Zijn jullie klaar?’ schreeuwde hij.

‘Ja,’ antwoordde mijn vader.

‘Jij gaat voorop. De rest van ons volgt!’ snauwde de officier tegen de Duitse soldaat.

Mijn moeder was de laatste die onze woning verliet, met de SS-officier. Ze deed de voordeur goed op slot. Niemand zei een woord terwijl we de trap naar de straat af liepen. Toen we allemaal beneden waren, zei de SS’er ons in het portiek te wachten. Hij moest nog meer mensen halen, die om de hoek woonden. Weer bleef de soldaat achter om ons te bewaken. Het was een prachtige morgen. De zon scheen, en het plein was leeg en verlaten, op de vrachtwagens na die ons naar het station zouden brengen.

‘Psst.’

Mijn moeder en ik hoorden het zachte geluid en draaiden ons om. De deur van de woning naast de onze stond op een kier, en de buurman gluurde naar buiten. Moeder en ik bewogen dichter naar de deur toe.

‘Wat is er aan de hand?’ vroeg de buurman. ‘Zijn die schoften jullie komen halen?’

Moeder knikte en rommelde in haar handtas. Ze nam de sleutels eruit en gaf ze aan de buurman.

‘Hier,’ zei ze. ‘Ga naar binnen wanneer wij weg zijn, en help Moos, die zich boven verstopt heeft. Neem ook alles mee wat je wilt.’

‘Goed,’ antwoordde de buurman. ‘Laat het maar aan mij over en pas ondertussen goed op jezelf. Het allerbeste, en laten we hopen dat die rotoorlog gauw voorbij is. Veel geluk.’ Zachtjes deed hij de deur dicht.

De SS-officier kwam terug met nog een gezin. ‘Lopen!’ beval hij, en we begonnen in de richting van de vrachtwagens te gaan.

Wat ziet het plein er vreemd uit, dacht ik, terwijl we de straat overstaken. Dit kon niet hetzelfde plein zijn dat ik duizenden keren had

overgestoken op weg naar school. Maar zou er wel ooit iets weer hetzelfde zijn? We kwamen bij de vrachtwagens aan en kregen bevel snel in te stappen. Iedereen klauterde naar binnen. Wij stonden achter in de laadbak, met de bewaker, en konden horen hoe de SS-officier voorin lachte en grapjes maakte met de chauffeur. Ja, zij konden lachen! De twee kleine kinderen van het andere gezin huilden. De moeder trachtte hen te troosten. Verontschuldiging vertelde ze ons dat zij uit hun slaap waren gehaald.

De vrachtwagen arriveerde bij het station, en we kregen bevel uit te stappen. Eén voor één werden we het station in geloodst. De SS-officier nam Sonja mee naar een hoek waar hoge SS-officieren bij elkaar stonden. Ons gezin kreeg opdracht bij een andere groep mensen te gaan staan. Hoewel er al met al zo'n duizend mensen stonden, was het onnatuurlijk stil in de grote hal. We spraken slechts fluisterend. Het leek erop dat alle overgebleven Joden van Amsterdam bij de razzia opgepakt waren. We ontdekten al gauw dat zelfs de voorzitter van de Joodse Raad, Abraham Asscher, en een tweede lid van de raad, Abraham Soep, met hun gezinnen naar het station waren gebracht. Her en der zagen we vrienden van ons in andere groepen. Meer en meer mensen werden het station binnengebracht. Tegen acht uur leek de hal een mierenhoop. Alle mensen, jong, oud, baby's en kinderen, stonden dicht op elkaar gepakt. Sommigen waren naar andere groepen gelopen, waar zij familieleden zagen. Er begonnen geruchten de ronde te doen. De een zei dat we naar Portugal gingen, de ander dat Hitler opdracht had gegeven alle Joden van Amsterdam te liquideren. We wisten niet wat we moesten geloven en werden heen en weer geslingerd tussen hoop en wanhoop.

De tijd verstreek. Tegen negen uur stonden we nog steeds in de stationshal, maar niemand stond nog bij de aangewezen groep. De enige SS-bewakers stonden buiten het station. Bij de loketten konden we Sonja met haar handen op haar rug zien staan, haar gezicht naar de muur gewend. We kwamen niet dichterbij, omdat we bang waren dat we het erger zouden maken voor haar, en dus zwaaiden we van een afstand. Iedereen had dezelfde gedachte: wanneer zou de trein komen?

'Hetty,' hoorde ik een stem roepen. Ik draaide me om en zag mijn heel speciale vriendje.

'Herman, wat doe jij hier? Hebben ze jou ook opgepakt?' Ik was jaren samen met Herman naar school gegaan. Hij droeg altijd mijn tas, en in de gymnastiekzaal in de buurt werden wij altijd bij elkaar gezet omdat

wij de jongsten waren.

‘Ja,’ zei Herman. ‘Ze kwamen om twee uur vannacht, en wij zijn hier al vanaf drie uur.’

‘Hoe gaat het met je moeder? Is alles goed?’ vroeg ik.

‘Met moeder gaat het wel goed,’ antwoordde hij, ‘maar papa heeft het heel moeilijk. Ik zal je iets leuks vertellen. Er loopt daar een man rond die tegen iedereen verkondigt dat de trein niet komt omdat hij een leuke band heeft.’

We lachten. Het was heerlijk even te kunnen lachen te midden van al deze ellende.

‘Weet jij waar we heen gaan, Herman?’ vroeg ik.

‘Ik weet het evenmin als jij, maar ik denk dat we naar Westerbork gaan. Luister, Hetty. Als je de kans hebt in de trein, vraag je moeder dan je haar kort te knippen. In Westerbork krijg je na aankomst een medische keuring door een Duitse arts. Als hij denkt dat je haar niet schoon genoeg is, scheren ze het er allemaal af.’

‘O nee, Herman, dat kan toch niet waar zijn?’

‘Helaas wel, lieverd,’ zei hij. ‘Het is zonde het af te knippen, maar je kunt beter geen risico’s nemen.’

Mijn hart brak. Mijn haar! Mijn haar tot over mijn schouders moest afgeknipt worden.

Voordat ik antwoord kon geven, begon er een fluit te snorpen, en een stem via de intercom verzocht om stilte. De hal viel volkomen stil. Niemand bewoog. Je kon de spanning voelen stijgen. Toen zei de stem: ‘Joden, pak je bagage op en loop naar perron 3, waar de trein naar Westerbork klaarstaat. Groep A gaat als eerste, gevolgd door groep B.’

Het werd een chaos in de grote hal. Mensen renden door elkaar om naar hun groepen terug te keren. Moeders zochten hun kinderen die weggelopen waren, vaders worstelden met de bagage van complete gezinnen. De groepen A en B waren al door de ingang van het perron gegaan, en de groepen C en D volgden. Wij zaten in groep W en hadden dus niet zo’n haast. Toen groep S voorbijkwam, riep Herman: ‘Hetty, tot ziens in Westerbork. En onthoud wat ik je gezegd heb.’

Daarna vroeg moeder mijn aandacht. ‘Wanneer wij aan de beurt zijn, houd jij Jacky aan de hand, Hetty, zodat we hem niet kwijtraken in het gedrang. We moeten proberen dicht bij elkaar te blijven en elkaar niet uit het oog te verliezen.’

‘Natuurlijk,’ zei ik, en ik pakte Jacky alvast bij de hand.

‘Het is zover,’ zei vader. ‘Ze hebben net onze letter omgeroepen. Moge God met ons gaan.’

Bij de ingang was het een enorm gedrang, maar het lukte ons samen het perron te bereiken. Het was de langste trein die ik ooit gezien had. De locomotief stond al ver buiten het station. Naarmate de wagons zich vulden, reed de trein steeds verder het station uit. We hadden geluk, want het was een passagierstrein, zonder de veewagens die de Duitsers meestal gebruikten voor het transport van mensen. (Westerbork was een zogeheten doorgangskamp. Van daar werd je doorgezonden naar verschillende kampen in Duitsland: Sachsenhausen, Buchenwald, Ravensbrück, Dachau, Neuengamme, Mauthausen, Oranienburg en Auschwitz. In Polen lagen Birkenau, Sobibor, Blechhammer, Gleiwitz en Monowitz.) De Duitsers hadden de Joodse bevolking verteld dat we in de kampen aan het werk zouden worden gezet, met voedsel in overvloed en gezinsaccommodaties.

En nu waren we dus op weg. Langzaam verliet de trein het Amstelstation. In ons compartiment zaten maar ongeveer dertig mensen. We hadden geluk. In de eerste rijtuigen moeten ze aanzienlijk meer mensen gepropt hebben, want sommigen van hen moesten staan. Wij konden in ieder geval allemaal zitten. Zwijgend keken we naar het voorbijglijdende landschap, de velden met koeien en de boomgaarden. ‘Wat nu? Wat nu?’ zongen de wielen van de trein op de rails.

Het waargebeurde verhaal van een jong meisje dat de oorlog overleefde

Hetty Werkendam is nog maar een meisje als zij samen met haar ouders en haar broertjes wordt gedeporteerd naar Bergen-Belsen. Na enige tijd worden daar de kinderen en de volwassenen van elkaar gescheiden. De slechts iets oudere Margot en Anne Frank worden naar een vrouwenbarak gestuurd. Zij overleven het kamp niet.

Hetty en haar broertjes komen terecht in de kinderbarak van Bergen-Belsen. Als een van de oudste kinderen wordt Hetty de 'kleine moeder' van zo'n veertig kinderen. Zelf is ze dan nog maar veertien jaar oud. Hetty en haar lotgenootjes bieden weerstand aan angst, honger, ziekte en geweld. Ze zijn gedwongen getuige van vreselijke gebeurtenissen die geen kind ooit zou moeten zien.

Hetty Verolme-Werkendam (1930) woont in Australië, waar zij tot aan haar pensionering werkzaam was als projectontwikkelaar. Daar werd zij in 1972 verkozen tot 'succesvolste immigrant'. Verolme geeft nog altijd tal van lezingen op middelbare scholen over haar leven in de Tweede Wereldoorlog. Zij is een van de laatste overlevenden van Bergen-Belsen.

Omniboek

NUR 402/689
ISBN 978 94 0190 693 7
www.omniboek.nl

9 789401 906937